

Шнак Ростислав Володимирович,
аспірант Національної академії
Служби безпеки України

ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У РАЙОНАХ БОЙОВИХ ДІЙ ТА В УМОВАХ ВІЙНИ

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України істотно трансформувала окремі важливі положення кримінального процесуального законодавства. Особливо гостро ці зміни проявилися у сфері проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД), оскільки саме цей інститут кримінального процесу безпосередньо пов'язаний із втручанням держави у сферу приватного життя людини та обмеженням конституційних прав і свобод. В умовах воєнного стану, активних бойових дій, тимчасової окупації окремих територій та необхідності оперативного реагування на злочини проти основ національної безпеки, акти міжнародної агресії та воєнні злочини питання дотримання принципу пропорційності при проведенні НСРД набуває особливої актуальності.

Принцип пропорційності є складовим елементом конституційного принципу верховенства права та передбачає необхідність забезпечення балансу між публічними інтересами держави й приватними правами особи. Його сутність полягає в тому, що будь-яке обмеження прав людини має бути легітимним, необхідним і співмірним поставленій меті [1]. Зазначений принцип відображено в практиці Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини, а також впливає зі змісту ст. 8 Конституції України та ст. 9 Кримінального процесуального кодексу України.

У сучасних умовах воєнного стану проблема дотримання принципу пропорційності під час проведення НСРД ускладнюється низкою факторів. По-перше, правоохоронні органи здійснюють досудове розслідування в умовах динамічної зміни оперативної обстановки, обмеженого доступу до окремих територій, загроз життю та здоров'ю учасників кримінального провадження. По-друге, законодавець був змушений оперативно адаптовувати кримінальне процесуальне законодавство до умов

війни, наслідком чого стало запровадження спеціальних процедур, передбачених ст. 615 КПК України. По-третє, значне збільшення кількості кримінальних проваджень щодо воєнних злочинів і злочинів проти основ національної безпеки об'єктивно призвело до розширення практики застосування НСРД.

Проведення НСРД в умовах воєнного стану супроводжується підвищеним ризиком порушення принципу пропорційності й надмірного втручання у права людини. Особливо це стосується випадків об'єктивної неможливості виконання слідчим суддею своїх повноважень у районах активних воєнних (бойових) дій, коли рішення про проведення процесуальних дій приймаються в умовах невідкладності. З одного боку, держава зобов'язана забезпечити ефективне розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збройною агресією, воєнними злочинами, тероризмом і злочинами проти основ національної безпеки. З іншого боку, навіть в умовах війни не допускається свавільне та невинновато надмірне обмеження конституційних прав особи.

Особливу проблему становить застосування положень ст. 615 КПК України, яка передбачає спеціальний порядок здійснення досудового розслідування в умовах воєнного стану. Практика свідчить, що передача окремих повноважень слідчого судді керівнику органу прокуратури або імовірність здійснення процесуальних дій за умов «об'єктивної неможливості» доступу до суду породжує низку правових колізій. Насамперед законодавство не містить чітких критеріїв визначення такої об'єктивної неможливості, що створює ризики неоднакового застосування закону та потенційного зловживання процесуальними повноваженнями. У таких умовах саме принцип пропорційності повинен виступати ключовим запобіжником від надмірного втручання у права громадян.

Не менш дискусійним є питання повідомлення особи про факт обмеження її конституційних прав у результаті проведення НСРД за вищевказаних умов. Повідомлення особи у таких умовах може створювати додаткові реальні загрози безпеці учасників кримінального провадження, конфіденційних співробітників, оперативних працівників та інших осіб, причетних до проведення НСРД, за яких держава об'єктивно не завжди може гарантувати безпеку. Таке питання особливо гостро постає на прифронтових територіях з підвищеним ризиком їх окупації. Це свідчить про

необхідність удосконалення чинного законодавства з урахуванням специфіки воєнного стану [2, с. 218–219].

Від дотримання принципу пропорційності залежить не лише допустимість доказів у національному кримінальному процесі, а й перспектива їх подальшого використання міжнародними судовими інституціями, зокрема Європейським судом з прав людини, Міжнародним кримінальним судом та Спеціальним трибуналом щодо злочину агресії проти України.

Практика Європейського суду з прав людини неодноразово наголошувала, що втручання держави у приватне життя повинно бути не лише формально законним, а й необхідним у демократичному суспільстві. Одним із базових рішень у цій сфері є справа *Klass and Others v. Germany*. Суд зазначив, що демократичне суспільство має право використовувати механізми таємного спостереження для захисту національної безпеки та боротьби зі шпигунством і тероризмом, однак такі повноваження не можуть бути необмеженими. ЄСПЛ наголосив, що відсутність належних гарантій від свавілля створює ризик руйнування демократії під приводом її захисту [3].

У рішенні Великої палати ЄСПЛ у справі *Roman Zakharov v. Russia*. Суд дійшов висновку, що навіть питання національної безпеки не можуть виправдовувати систему необмеженого прихованого контролю за особою. ЄСПЛ сформулював вимогу щодо наявності «адекватних та ефективних гарантій проти зловживань» [4]. У справі *Szabó and Vissy v. Hungary*. Суд визнав, що навіть боротьба з тероризмом та надзвичайні безпекові загрози не можуть бути підставою для необмеженого застосування таємного стеження. ЄСПЛ підкреслив, що принцип пропорційності вимагає доведення реальної необхідності втручання та існування незалежного контролю за діяльністю правоохоронних органів [5]. Для України особливого значення набуває те, що ЄСПЛ у своїй практиці не заперечує можливість відступу держав від окремих зобов'язань під час надзвичайних ситуацій або війни. Проте навіть за умов dérogaції від Конвенції держава зобов'язана забезпечити пропорційність втручання у права людини та не допустити свавільних обмежень. Тобто в умовах воєнного стану ці стандарти не втрачають своєї актуальності, а навпаки, значно посилюються, хоча механізм їх реалізації стає дедалі складнішим.

З огляду на масштаби застосування НСРД під час воєнного стану, законодавче визначення принципу пропорційності

сприяло б уніфікації правозастосовної практики та посиленню гарантій захисту прав людини. Доцільним видається також доповнення положень Глави 21 КПК України нормою про обов'язковість врахування принципу пропорційності при вирішенні питання щодо проведення НСРД. При цьому, оцінці повинні підлягати: легітимність мети втручання; неможливість досягнення мети менш обмежувальними засобами; співмірність між втручанням у права людини та суспільною необхідністю [2, с. 221].

Отже, навіть за умов правового режиму воєнного стану держава не може відмовитися від фундаментальних принципів верховенства права та забезпечення прав людини. Саме принцип пропорційності повинен стати тим запобіжником, який дозволить забезпечити баланс між інтересами державної безпеки та необхідністю захисту конституційних прав громадян під час проведення НСРД в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Рішення Конституційного Суду України № 3-рп/2012 від 25 січня року (справа № 1-11/2012). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text>.

2. Івашко С. В., Шпак Р. В. Нормативно-правове врегулювання та застосування принципу пропорційності при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2025. Т. 35, № 2. С. 213–223. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2025.2.15>.

3. Klass and Others v. Germany : judgment of the European Court of Human Rights of 6 September 1978. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22:\[%22001-57510%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22:[%22001-57510%22]}).

4. Roman Zakharov v. Russia : judgment of the Grand Chamber of the European Court of Human Rights of 4 December 2015. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22:\[%22001-159324%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22:[%22001-159324%22]}).

5. Szabó and Vissy v. Hungary : judgment of the European Court of Human Rights of 12 January 2016. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22:\[%22001-160020%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22:[%22001-160020%22]}).